

*JOSEP PUJOL, ÀLIES BOQUICA.
BANDIDATGE I POLÍTICA DURANT
LA GUERRA DEL FRANCÈS
FRANCESC X. MORALES*

INTRODUCCIÓ

Les guerres napoleòniques van tenir un gran impacte en terres de la península Ibèrica. En una Espanya enemiga de la França revolucionària (1793-1795), territoris com ara Catalunya van patir la duresa de l'esforç de guerra com no l'havien patit des de la guerra de Successió (1702-1714). Després, amb l'Espanya de Carles IV i de Godoy (sobretot de Godoy), aliada de la secular enemiga (1796-1808). Un parell de tractats a Sant Ildefons, una guerra contra Portugal i algunes derrotes contra la flota anglesa després, s'acabaren els anys de pau amb l'aliat de l'altre costat dels Pirineus. La crisi dinàstica dels Borbó i l'ocupació militar d'Espanya amb l'excusa de subjugar definitivament Portugal (aliada de la Gran Bretanya) es superposaren a la revolta de la població i de tots els estaments a múltiples nivells ideològics, ja fossin del poble contra el clero o contra l'invasor estranger.

En aquest espai de temps de revolta existiren homes, però, que no lluitaren contra l'invasor; ans el contrari, ja fos per convicció ideològica o per oportunisme (o una barreja de tots dos), algunes persones, de les anomenades principals, col·laboraren amb les tropes i l'administració napoleòniques. Són coneguts genèricament com *afrancesats*. Alguns d'aquests personatges, dins el context del nord-est de Catalunya, foren Josep Garriga, el figuerenc Tomàs Puig i Josep Pujol, el protagonista d'aquest article.

Enric Riera (1994), en el seu treball sobre els afrancesats a Catalunya, cataloga el personatge del qual parlarem a continuació dins del grup de militars col·laboradors amb el bàndol francès. Personalment ho trobo una mica agosarat, tenint en compte el perfil del personatge, que no és, precisament, un militar de carrera.

El seu nom era Josep Pujol, àlies *Boquica*, un personatge que ens servirà d'exemple i d'excusa per parlar de certes pràctiques desenvolupades en alguns

moments del conflicte. També ens servirà per mostrar com la guerra del Francès marca una línia divisòria entre allò que Pi Corrales anomena unitats especials d'un exèrcit regular i allò que podríem anomenar grups pensats per dur a terme pràctiques més semblants a les que avui anomenaríem de contrainsurgència¹.

El seu àlies podria provenir de les paraules *boca*, *boques* i *boqui*, que són sinònims de *bocamoll*, ço és, qui no sap guardar secrets. *Boc* també significa *home groller*, *viciós i/o cornut*². Pel que descriurem a continuació, creiem que és una possibilitat força plausible relacionar el motiu *Boquica* amb aquestes definicions. Dècades més tard, en el context de la guerra dels Matiners, un guerriller carlí de la zona del Ripollès també portaria el sobrenom de Boquica³.

JOSEP PUJOL I LA GUERRA DEL FRANCÈS⁴

*Contra sus mismos paisanos
dirige su infiel pasión,
militando en las banderas
del injusto Emperador,
comandante de Briballa,
por su infamia a ser logró,
y de bárbaros traydores
su compañía formó.*

Josep Pujol, nascut el 26 de setembre de 1778, era fill de Besalú. Viuria a Olot amb el seu pare, que era traginer i, pel que sembla, també contrabandista⁵. Un cop iniciat el conflicte amb França el 1808, Josep Pujol lluitaria en el bàndol patriota, fent de guerriller i d'espia; probablement aprofitant algun grup bandoler preexistent.

¹ Pi Corrales, Magdalena de Pazzis (2001). «Unidades y cuerpos militares especiales en la segunda mitad del siglo XVIII. Aproximación al marco institucional para la conservación del orden y la seguridad pública». A: Enrique Martínez Ruiz, Magdalena de Pazzis Pi Corrales, Juan Torrejón Chaves (coord.). *Los ejércitos y las armadas de España y Suecia en una época de cambios (1750-1850)* (p. 69-89). Puertollano: Fundación Berndt Wistedt / Universidad de Cádiz / Ayuntamiento de San Fernando, Fundación Municipal de Cultura («Encuentros Históricos España-Suecia»).

² Verdaguer, Pere (1999). *Diccionari de renecs i paraulotes*. Canet: Llibres del Trabucaire (p. 39-41).

³ Vallverdú i Martí, Robert (2002). *La guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849). Una crisi econòmica i una revolta popular*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Abat Oliva», 242).

⁴ *Verdadera relación del más bárbaro catalán José Pujol (alias) Boquica. Fue ajusticiado á los 23 de agosto de 1815*. Barcelona: Imprenta Rubió.

⁵ Grabolosa, Ramon (1969). *Olot. Els homes i la ciutat* (pròleg d'Enric Lluch). Barcelona: Selecta («Biblioteca Selecta», 422) (p. 136-138); López i Carrera, Joan (2003). *Arrels i llavors de Besalú. Zenit i ocàs (una història de Besalú)* (il·lustracions de Josep Oliveras). Besalú: Ajuntament de Besalú («Els Municipis de la Garrotxa») (p. 110).

Fins al 1810 Josep Pujol es dedicaria a capturar combois que venien de França, sense que tinguem coneixement si seguia les normes de la guerrilla publicades al començament de la guerra. Segons aquestes normes, s'especificava que els guerrillers havien de vendre part del botí capturat a les juntes per ajudar en l'esforç de guerra. El que sí que sabem és que el mateix any 1810 començaria a treballar com a espia per als francesos. Descobert, seria empresonat a Tarragona, que en aquell moment funcionava com a capital de la resistència patriota. Un cop fugí d'aquí, presentà els seus serveis al governador de Barcelona general Mathieu. Reorganitzà el seu grup, anomenat pels imperials Caçadors Distingits de Catalunya⁶.

El mariscal MacDonald encarregà a Boquica i els seus (uns 150 homes) perseguir el bandolerisme del territori. La idea era crear un grup de bandits capaços d'oposar-se als guerrillers patriotes i dedicar-se al pillatge, les captures del qual es pagarien prou bé (Ramisa i Verdaguer, 1995, p. 20-21). Hem de suposar que el fruit del bandidatge d'en Boquica era comprat pels imperials a millor preu que els espanyols, perquè es dedicà a la feina de seguida. A la muntanya de Santa Brígida (prop d'Amer) hi ha la cova on es va vendre als francesos: la cova del Lladre⁷. Aquesta probablement és una de les moltes llegendes que es generarien a casa nostra durant la guerra del Francès.

Les campanyes de Boquica per la zona de l'Alta Catalunya foren terribles. La seva feina també fou la d'estimular el cobrament dels impostos a les poblacions controlades pels imperials. A la pràctica, el pillatge i l'assassinat arbitrari foren la norma per a les poblacions que rebien aquesta desagradable visita: Blanes, Camprodon, Olot, Ripoll, Sant Andreu Salou, etc. La gent coneixeria aquests homes amb diferents noms: *parrots*, *miquelets*, *caragirats* i *brivalla*. Els dos apel·latius darrers fan referència al fet que la gent els considerava traïdors i gent de la pitjor mena o de classe molt inferior, que és el que significa *brivall*⁸.

La seva pràctica incomodà fins i tot els mateixos oficials napoleònics, que veien en els actes d'aquests miquelets caragirats un impediment afegit a l'hora de controlar la revolta i pacificar el territori. El seu pillatge acabà provocant actes de represàlia en territori francès per part dels guerrillers catalans⁹. Les queixes arribaren fins al ministre de la Guerra, a París; queixes que no arribarien enlloc gràcies a la protecció d'oficials com Jean Maximilien Lamarque.

⁶ Riera i Fortiana, Enric (1994). *Els afrancesats a Catalunya*. Barcelona: Curial («Biblioteca d'Història dels Països Catalans», 11) (p. 337-338).

⁷ Grabolosa, Ramon (1969). *Olot. Els homes i la ciutat* (pròleg d'Enric Lluch). Barcelona: Selecta («Biblioteca Selecta», 422) (p. 136-138).

⁸ Verdaguer, Pere (1999). *Diccionari de renecs i paraulotes*. Canet: Llibres del Trabucaire.

⁹ Ramisa i Verdaguer, Maties (1995). *Els catalans i el domini napoleònic (Catalunya vista pels oficials de l'exèrcit de Napoleó)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Abat Oliva», 158) (p. 69, 82).

Una de les actuacions més conegudes d'en Boquica fou la de la doble traïció perpetrada el juny de 1811 davant Figueres. Josep Pujol va oferir un nou canvi de bàndol i lliurar la fortalesa de Sant Ferran al brigadier baró d'Eroles, un dels caps destacats de la insurgència patriota¹⁰. El guixolenc Narcís Massanas fou l'enviat per parlamentar amb Pujol i, ja sigui per premeditació o per por de la represàlia napoleònica (a l'aguait d'un possible canvi de bàndol d'en Pujol), el capità Massanas fou entregat pel mateix Boquica i afusellat.

Es feren investigacions per les actuacions dels Caçadors Distingits de Catalunya, però la companyia no fou dissolta. Des de setembre de 1812, però, es convertiren en exploradors de l'exèrcit imperial, «sota jurisdicció militar i sense possibilitats de dedicar-se al bandolerisme»¹¹. En el seu nou paper d'exploradors, els parrots d'en Boquica es distingiren en l'avantguarda de les tropes que entraren a Vic el 4 de novembre de 1812¹².

Malgrat tot, els napoleònics desmantellaren la unitat a principis de 1814 perquè aprofitaven les èpoques de descans per tornar al bandolerisme. Per exemple, el març de 1813 el guerriller català Francesc Rovira saquejà Prats de Molló en represàlia pels violents atacs perpetrats per Boquica a Olot, Ripoll i Camprodon¹³. Hi hagué detencions, però Boquica continuà fent actes criminals fins que Suchet –el darrer comandant en cap napoleònic– passà a l'altre costat dels Pirineus¹⁴. El cap dels caragirats es quedà a França, sota la protecció d'alguns oficials imperials.

Un cop acabada la guerra, el mariscal de camp José Ibáñez (el baró d'Eroles) demanà l'extradició de Boquica. Josep Pujol fou penjat públicament a Figueres el 23 d'agost de 1815¹⁵.

BANDIDATGE I GUERRA

Qui va ser Josep Pujol, àlies *Boquica*? Quin paper va jugar en les guerres napoleòniques en terres de la península Ibèrica? Va ser un traïdor a la causa de donar el tron a Ferran VII en contra de l'usurpador francès? Des del punt de vista del bàndol patriota, sens dubte. Pel que sabem, també va ser un bandoler sense escrúpols, basculant entre un bàndol i un altre, i entre l'acatament d'unes normes (del costat que fos) i la satisfacció criminal personal o dels seus homes.

¹⁰ Bussot, Gerard (1989). *El capità Narcís Massanas (1786-1811)*. Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Servei de Publicacions i d'Arxiu («Estudis Guixolencs», 5) (p. 66-67).

¹¹ Riera i Fortiana, (1991), id. p. 342-343.

¹² Ramisa i Verdaguier, Maties (1995). Id., p. 135.

¹³ id: p. 469.

¹⁴ Riera i Fortiana, 1994. Id. p. 342-343.

¹⁵ Bussot, 1989, p. 72-73.

No és estrany que un bandit d'aquestes característiques tingué una biografia novel·lada, pròpia de l'època, que presentava la doble vida del delinqüent heroic. La novel·la de Jacques Arago *José Pujol Boquica jefe de bandidos*¹⁶, ens presenta un Josep Pujol indefinit moralment. L'obra cercaria la simpatia del públic i al mateix temps serviria d'enumeració dels horribles crims que la justícia de l'època necessitava mostrar per fonamentar-se; seria, en definitiva, un exemple del gènere literari «últimes paraules d'un condemnat»¹⁷ en versió llarga.

El banditatge que podia exercir un traginer de la Garrotxa no era, però, exclusiu de persones alienes a la milícia. El 1794, durant la Guerra Gran, es recuperà una força de voluntaris que ja havia existit en altres moments de conflicte de la història de Catalunya: els miquelets. Ells foren la resposta militar del Principat davant la retirada espanyola del Rosselló i la rendició del castell de Sant Ferran el mateix any 1794¹⁸.

Segons el reglament, cada companyia estava formada per cent homes. La idea era allistar entre 15.000 i 20.000 homes, voluntaris, que serviren durant una campanya amb el pa a compte del rei i cobrant sis rals de billó diaris. Els miquelets tenien normatives addicionals pel que fa a la insubordinació, espionatge i robatoris. També es preveien judicis en el cas que un miquelet fomentés la rebel·lió. Els desertors (sense abandonar cap missió en curs) dins el propi país i els que abandonaven el lloc de guàrdia (sense conseqüències greus) eren condemnats a tropes lleugeres durant quatre anys¹⁹. Segons el *Diccionari català-valencià-balear* (veu *Miquelet*) un miquelet també feia les funcions de persecució de bandits i de guàrdies dels camps; una feina molt semblant a la que s'encarregà als parrots d'en Boquica.

La possibilitat que un grup de miquelets (o *miqueletalla*) caigués en pràctiques més properes al saqueig i el banditatge es veu clarament en l'existència d'aquestes normatives addicionals i en el fet que les companyies fossin dissoltes pels seus comportaments propers al bandolerisme durant la guerra dels Segadors (1640-1652). Així, en paraules de José Sanabre, «*La dramática situación en que se encontraban los directivos de la Generalidad para la defensa militar del*

¹⁶ Arago, Jacques (1841). *José Pujol Boquica jefe de bandidos*. Barcelona: Imprenta de A. Albert.

¹⁷ Foucault, Michel (2000). *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión* (12a ed.). Madrid: Siglo XXI («Criminología y Derecho») (p. 71).

¹⁸ Fàbregas Roig, Josep. *La guerra Gran, 1793-1795. El protagonisme de Girona i la mobilització dels miquelets*. Lleida: Pagès Editors (p. 103-104).

¹⁹ Fàbregas Roig, Josep. *Catalunya i la guerra Gran. L'aportació dels corregiments meridionals*. Tarragona: Diputació de Tarragona (p. 30-31).

país ante la flojedad con que respondían los pueblos, intentaron paliarla con la organización de compañías de voluntarios, llamados almogávares²⁰, pero fueron muy pocas las que se constituyeran, cinco o seis, que no llegaron a reunir un millar de hombres, y que por su falsa estructura económica –en general vivían sobre el país– y la poca categoría social de sus capitanes, eran rebeldes a las órdenes de los maestros de campo, actuando solamente a su capricho, sin disciplina militar alguna»²¹.

Falsa estructura econòmica. Gràcies a Núria Sales²² sabem que els miquelets eren grups petits i mitjans de mercenaris contractats pels poders d'una banda i l'altra dels Pirineus. Això havia funcionat d'aquesta manera des del segle XVII, quan les *miqueletalles* no eren res més que la continuació de les colles de bandits del segle XVI. No són, per tant, una estructura militar fàcil de fer encaixar o quadrar en un bàndol o un altre.

No és estrany, per tant, que al grup d'en Boquica se l'assimilés fàcilment a un grup de miquelets. Eren una força de voluntaris d'origen civil; cobraven de les seves captures *legals* (les permeses pel règim napoleònic) i del saqueig *il·legal*; actuaven segons el seu caprici, o segons el caprici del seu líder. A més, no era gens difícil per a l'administració francesa convertir civils catalans en miquelets: els *chasseurs de montagne* apareguts al Rosselló amb les reformes de la Revolució Francesa derivaven dels miquelets catalans. Aquests caçadors de muntanya rossellonesos es nodrien de desertors i contrabandistes, i derivaven sovint cap al pillatge²³.

Com veiem, la línia que separa el bandidatge de la guerra es desdibuixa greument quan es tracta de tropes irregulars (miquelets o sometents). Això no vol dir que aquesta forma de guerra, basada en els saqueigs i l'abús sobre la població civil, fos prerrogativa de guerrillers. Les tropes regulars espanyoles a Catalunya actuaren també com autèntics guerrillers, en part per raons pràctiques. Les tropes imperials (sobretot les d'origen italià i alemany) es dedicaren també al pillatge, als cobraments abusius i als assassinats arbitraris en no poques ocasions. Què hi havia de diferent, doncs, entre els homes de Josep Pujol i la resta de tropes disposada sobre el teatre d'operacions català?

●

²⁰ En un primer moment, aquest tipus de tropa s'anomenaren *almogàvers*, en record als antics guerrers medievals dels segles XIII i XIV. De seguida començaren a ser anomenats *miquelets*.

²¹ Sanabre, José (1956). *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.

²² Sales, Núria (1984). *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis d'història de Catalunya (segles XVI al XVIII)*

. Barcelona: Empúries.

²³ Ramisa i Verdguer, Maties (1995). Id., p. 465.

UNITATS ESPECIALS I LA SEVA UTILITAT POLÍTICA

«el soldado pasó a ser el hombre del rey,
porque llevaba la chaqueta del rey».

Michael Roberts

Els Caçadors Distingits de Catalunya d'en Boquica eren anomenats *miquelets*, *caragirats*, *brivalla* i també *parrots*. Aquest últim terme és el que considerem clau a l'hora de situar aquests homes en el mosaic polític i militar de la guerra del Francès.

El 1779, Isidre Sansó, Mariano Jou i Jacinta Puigmacia, tots tres contrabandistes, sol·licitaren al rei ésser indultats a canvi de formar un grup dedicat a perseguir delinqüents en territori català. El primer dels tres era anomenat *el Parrot*²⁴. Aquest grup de delinqüents de la zona de Vic es dedicaria a fer la feina que més endavant farien els carrabiners: perseguir el contraban. És important no oblidar que el pare de Josep Pujol (i segurament ell mateix) havia estat contrabandista, un punt de contacte simbòlic que ajudaria a identificar com a parrots tots aquells delinqüents que començarien a treballar per un govern a canvi del perdó.

Un altre detall que ens ajudarà en la nostra explicació són les anomenades unitats especials o companyies soltes (o volants) de l'exèrcit. La monarquia borbònica espanyola va distingir-se al llarg del segle XVIII en la cerca d'un control més directe de les forces armades. Arreu d'Europa, la creació de tropes d'infanteria permanents i *compagnies d'ordonnance* (o regiments) fou el mètode més emprat, juntament amb les guarnicions i els uniformes, per assolir aquest control²⁵.

Les companyies soltes, però, ens resulten especialment interessants per dues característiques diferenciades de la resta de la tropa regular. El primer punt destacable és de tipus contractual: la iniciativa sol ser presa per particulars que posen al servei del monarca un conjunt d'homes armats. Així, el cap dels homes esdevé semipropietari, i en part responsable, d'aquests soldats-polícies. Aquesta privatització dels regiments i les companyies –que era, de fet, un préstec de la forma real de reclutament de bona part de les forces armades europees ja des del segle XVII– aquí té la particularitat de tenir funcions tipificades com a policials i de control de la població civil. La institució de l'exèrcit, com veiem, no estava

²⁴ Aquesta paraula l'he vist escrita de tres maneres diferents: *pirrot*, *perrot* i *parrot*. La més normativa sembla que és la darrera.

²⁵ Kaldor, Mary (2001). *Las nuevas guerras. La violencia organizada en la era global* (traducció de María Luisa Rodríguez Tapia). Barcelona: Tusquets («Kriterios», 4) (p. 32-33).

centralment regulada, però la seva estructura serviria per donar pàtina militar a un conjunt de voluntaris civils o criminals condemnats que servien en les companyies volants.

El segon punt que les fa un objecte d'estudi interessant és el paper que juguen en proporcionar-nos un mapa molt més violent del que se sol atribuir al període 1714-1793 espanyol, titllat força sovint com un espai de temps de pau i tranquil·litat. La dissidència política continuada, fruit dels decrets de nova planta, i la utilització de les forces armades reials per mantenir l'ordre públic arreu del regne desmenteixen aquesta visió –al nostre entendre– excessivament superficial. També durant aquest període s'ha de tenir molt present la nova concepció política i social sobre què havia de ser criminalitzat, perseguit o punible; cal tenir en ment, per exemple, les lleis de vagabunds.

Al llarg del segle XVIII se'n crearien moltes, d'aquestes unitats especials: els Mossos d'Esquadra (1719), la Companyia Solta de Fusellers d'Aragó de Jerónimo de Torres (1766), la Companyia d'Emigrants Bascos de Pedro Sorhayende, la Companyia de Fusellers Guardaboscors Reials (1761), la Companyia Fixa de Roses de Ramon Castelló i Vila (1767), la Companyia de Voluntaris de Cartagena de Pedro Úbeda (1793), etc.²⁶

En el context de la guerra del Francès, la Companyia de Caçadors Distingits de Catalunya no fou l'única unitat especial. La Companyia Municipal de Barcelona, la Companyia de Caçadors de Barcelona i el Batalló de Gendarmeria Catalana de l'Empordà (creada per l'afrancesat Josep Garriga) foren altres grups paramilitars creats pels francesos (Ramisa i Verdaguer, 1995, p. 20). La diferència amb els homes d'en Boquica, però, l'hem de trobar un cop més en el contracte: en paraules del mariscal MacDonald, «una altra institució important seran unes companyies de miquelets en activitat, comandades per caps i compostes de bandits, per oposar-les a d'altres, i pagant-los bé les captures, es destruiran mútuament, i aquesta província acabarà per pacificar-se. El nombre n'és considerable: hi ha tanta gent que no té res!»²⁷.

Aquestes paraules del mariscal napoleònic ens parlen clarament de quina funció tindria la companyia de Josep Pujol dins el conflicte armat. La novetat no estava en el fet de contractar bandolers per treballar per l'exèrcit, això era habitual en les unitats especials espanyoles i franceses del segle XVIII. Tampoc era nou que un particular oferís crear una unitat militar a un govern. Àdhuc no seria just

²⁶ Pi Corrales, 2001: Id.

²⁷ París: Archives Nationales, AF IV 1.625, carta de MacDonald de 6-VI-1810.

tractar aquests homes com excessivament violents amb la població civil –que ho foren–, perquè fou la tònica dins les tropes regulars franceses, italianes i alemanyes del bàndol imperial.

Estaríem, doncs, davant d'una pràctica violenta reconeguda contractualment. En un moment en què els governs multiplicaven els seus codis de conducta i disciplina per tenir les seves tropes controlades i *separades* de l'òrbita civil, alguns trobaren la necessitat de codificar la violència exercida sobre aquesta mateixa població civil. És el que hi ha al darrere d'eufemismes com ara *estimular* el cobrament d'impostos en les poblacions sotmeses als imperials i pacificar (en paraules de MacDonald) la província per la via de la destrucció mútua assegurada.

Per acabar, un concepte per a la reflexió: l'eufemisme aparentment no codificat dels danys col·laterals.